

tudását az iskola ügyeinek javítására, de ne akarjon uralkodni vagy mindent maga tenni.

A munka további részeiben (32—51. §§.) foglaltak, a lelkipásztori gondozás anyagát általánosan felölelő tárgyakat tartalmazzak, melyeket az író részletes kitérésekkel és közbeszótt magyarázatokkal fejteget. Ezeknek e helyen való összevont ismertetését mellőzhetem annyival inkább, mert ismétlésbe esném. Ugyanis Csíky L. is mint a gyak. teológiai írók, így Zsarnai is, a gyülekezet egyes tagjainak lelkipásztori gondozását az egyesek *belső* és *külső* állapotjára vonatkozólag vizsgálja. Függetlenül egy néhány példát ír le, a gyakorlati életben előforduló egyes esetekre, útmutatásképpen.

Munkájáról általánosságban elismeréssel szólhatok. Ha van is benne néhol felekezeti vonatkozás, ez az ő szempontjából jogosultnak tekinthető. Vannak egyes magyarázatok, a fennebb említettek kivül is, melyekben nem értek vele egyet, pl. a *házassági elválásoknál* adott utasításai, igen merevek és közel állanak a róm. kath. egyház felfogásához. Kereszténytelen lépésnek tartja az elválást. De hát vajjon a gyűlölködő, szeretetben egymástól elhidegült, családi ügyeket a világ elé vivő házassági élet nem kereszténytelenebb-e? Nem jobb, jobb-e az ilyeneknél az elválás, mint az erről való lebeszélés?

Részletes és minden tárgyat felölelő munkája, értékes művel gyarapította a gyakorlati teológia ez ágának irodalmát.

II.

A mezőgazdasági szociális kérdés.

Miért foglalkozunk különösképpen a mezőgazdasági szociális kérdés megvizsgálásával? Erre feleletünk egyszerűen az, hogy legközvetlenebbül ez folyik körülöttünk, lelkipásztorok körül. Híveinknek e téren való boldogulása vagy elmaradása, hatással van az egyházi élet fennállására, virágzására és békésen való folyására vagy mind ennek ellenkezőjére.

Mi lehet vizsgálatunk tárgya?

Az ipari téren előrenyomuló és diadalmaskodó kapitalista (tőkés) rendszer, a mezőgazdaság terén is számos eltolódást, változást idézett elő, melyet megérezett és érez, a mezőgazdaságunk minden rendű és rangú osztálya, a nagybirtokos, közép- és kisbirtokos, mezőgazdasági munkásosztály egyaránt. Ezeknek a változásoknak a megvizsgálása s az itt felmerülő bajoknak orvoslása, a helyzetek lehető javítása képezheti a vizsgálat tárgyát.

E dolgozat tárgya, nem lehet azoknak a különböző fejlődési fokoknak vagy mozzanatoknak vizs-

gálása és bemutatása, melyen a mezőgazdaság, a különböző korokban és időszakokban átment. Csúpan a közeli évtized eseményeit vizsgálva meg, inkább a jövő feladataira fektet súlyt.

A mezőgazdaság irodalma az utóbbi évtized küzdelmei folytán, annyira fejlődött, szaklapok, tájékoztató szakmunkák által, hogy elég bő tájékoztatást nyújt részletes tanulmány folytatására. Sőt legújabbán igen értékes és tartalmas kötet jelent meg Dr. Czettler Jenő irótól, ki a „*Magyar mezőgazdasági szociálpolitika*“ című encyklopédikus munkájában,¹ elméleti megalapozással, de gyakorlati célzattal — persze az általa képviselt álláspont helyes voltának bizonyításával — oktatást, tanácsot és utmutatást nyújt a társadalmi vezetők részére.

Van-e szükség arra, hogy a szociális kérdés taglálásánál különválasszuk a mezőgazdasági szociális kérdés fejtegetését? Az újabb kutatások nyomán erre azért is szükség van, mert a legújabb tudományos vizsgálódás, nem hajlandó elismerni, hogy a mezőgazdasági szociális kérdést, az ipari szociális kérdés keretébe, bele lehetne szorítani. De, meg ideje már, e tudomány ág felkarolása és tanítása által eloszlatni azt a téves, de meggyökerezett felfogást, köztudatba átplántált hitet, hogy a mezőgazdaság az ipar függvénye volna, vagyis ahol fejlett az ipar, ott van virágzó mezőgazdaság. Ellen-

¹ Budapest, 1914. „Pátria“ R. T. kiadványa. Ára 30 kor.

kezőleg fordítva áll a tétel: *csakis virágzó és fejlett mezőgazdaság mellett lehet fejlett és virágzó ipar*. Mert a földművelés minden kultúra alapja és forrása.

A mezőgazdaság elsődleges jelentőségét igen világos közvetlen példákkal illusztrálja egyik gazdasági író, midőn azt mondja: „Senkinek sem juttott volna eszébe, hogy ásó vagy eke feltalálásán fáradozzék, ha nem fedezték volna fel már előbb, hogy a mag kisarjad, ha földbe jut és hogy ezt mesterségesen is meg lehet indítani.“¹

Az iparos abból az élelmiszer-fölöslegből él, melyet a földművelő saját szükségletén felül termel. Minél nagyobb ez a fölösleg, annál többet tud a mások által való elhasználásra eladni. Ha kevés az élelmiszer, alacsony a kultúra, fejletlen az ipar; ha nagy az élelmiszer fölösleg, virágzó a kultúra, fejlett az ipar. A mezőgazdaság fejlesztése nemcsak az iparra, hanem ezen túlmenőleg, a társadalom minden rétegére s így az egész emberiség haladására, döntő fontossággal bír. Államok fennmaradása, virágzása, a tudomány és műveltség fejlődése, mindezen az egyszerű, de nagyjelentőségű kérdésen fordult és fordult meg: *van-e kenyér?* Ez meg ismét, a természeti viszonyok mellett, a mezőgazdaság fejlettségétől függ.

Ha így elismerjük, a mezőgazdaság fontosságát, joggal tehetjük vizsgálódásunk tárgyává, milyen

¹ Dániel Arnold. A kultúra első forrása a földművelés, Budapest, 1907.

hazánk mezőgazdasági kultúrája? S ha úgy találjuk, hogy nem elég fejlett, azokat az okokat kell keresnünk, mik e bajnak forrásai? mert csakis ezeknek megszüntetése által lehet emelni e fontos tényezőt. Hazánk mezőgazdasági irodalmában az újabb tekintélyt és elismerést érdemlő munkák két néző szempontból tárgyalják a mezőgazdasági kérdést. Egyik, a mely a nagybirtok további fenntartása mellett tartja szükségesnek a kisbirtok, kiscgazdaüzem fejlesztését, ezt *agrárius* szempontnak nevezhetjük, a másik, a mely a nagybirtok megszüntetése vagy redukálása által akarja a kisbirtok vagy kiscgazda üzem fejlesztését vagy szaporítását, ezt *radikális* szempontnak nevezhetjük.

Az előbbinek képviselője a „Magyar gazdaszövetség“ gazdasági szaklapjaival; (Magyar Gazdák szemléje. Gazdaszövetség) továbbá Dr. Czettler Jenő előbb említett munkájával.¹

Az utóbbi irányzatnak képviselője a „Társadalomtudományi Társaság“ a „Huszádik Század“ című folyóiratban megjelenő, ily irányu cikkeivel; továbbá Dániel Arnold: „Föld és a társadalom“²

¹ Dr. Czettler ugyan úgy jelöli meg a mezőgazdasági szociálpolitikát, mint a mely gyermeke az agrárius anyának s míg az anyatudomány azokat a kívánságokat tárgyalja, melyek az összes társadalmi osztályok egyetemes érdekének megfelelnek, addig a mezőgazdasági szociálpolitika az alsóbb társadalmi osztályok helyzetének javítására vonatkozó kívánságokat tárgyalja. (I. m. 238. oldal).

Én családi néven jelölöm ez irányzatot, mert éles különbség nincs köztük.

² Budapest, 1911. Atheneum kiadása.

továbbá „Több termelés“¹ című értékes munkáival.

A kétféle irányzatból, tegyük előbb vizsgáljunk tárgyaúl, hogy milyen az

1. Agrár irányzat.

A mezőgazdasági szociálpolitika nem vizsgálja a termelési érdekeket vagy irányzatokat, ez az anyatudomány feladata. A mezőgazd. szoc. politika a mezőgazdasági társadalmi osztályok *osztálytagozódását*, a birtok megoszlásból származó osztály ellentéteket tárgyalja s ezeknek alapján keresi azokat a *passív alanyokat*, kiknek sorsával, jövő boldogulásával, foglalkoznia kell.

Meg is kapja gondoskodásának tárgyát:

1. Az önálló kisbirtokos. 2. Törpebirtokos. 3. A mezőgazdasági munkások csoportjaiban.

Előbb azonban általános elvül kifejezi, hogy a mai társadalmi rendnek legbiztosabb támasza és fenntartója, a helyes birtok megoszlás vagyis a nagy, közép- és kisbirtok egyensulya. Sem a tisztán nagybirtok, sem a tulnyomó kisbirtok, nem egészséges állapot, sem gazdasági, sem társadalmi szempontból. Helyes birtokmegoszlás az, melynél a művelésbe vett terület tulnyomó része önálló kiscgazdák kezében van s csak $\frac{1}{3}$ rész esik nagybirtokra. Azonban, ha a statisztika más arányt mutat, ez még nem ok könnyelmű következtetések levonására,

¹ Budapest, 1913.

sem gazdasági sem társadalmi téren, lévén a nagybirtokrendszer, többnyire a *történelem által* megállapított *katégoria*. A mezőgazd. szoc. politika a hold szám szerinti meghatározástól eltérve, a következő birtokfelosztást állapítja meg:

Nagybirtok az olyan művelés alatt álló terület, melynek tulajdonosa, a gazdaság vezetésén és irányításán kívül, a termelésben nem vesz részt.

Középbirtok az olyan . . . terület, melynek tulajdonosa, fizikai munkát nem végez, de mint üzemet vezető, ellenőrző és felügyeletet teljesítő személy, a termelésben részt kell vegyen.

Kisbirtok az olyan . . . terület, mely tulajdonosától és családjától, fizikai munkát kíván, de megfelelő bő hozadékot ad a család megélhetésére.

Törpebirtok az olyan . . . terület, melynek tulajdonosa kénytelen gazdaságán kívül is munkát vállalni, hogy családját eltarthassa.¹

Szükségesek-e ezeken a birtokokon nyugvó társadalmi osztályok? A mezőgazd. szoc. politika szerint mindeniknek megvan a hivatása.

A *nagybirtokos-osztály feladata* a példaadás, minden gazdasági szakkérdésben. Dus jövedelme folytán, ingyenesen betölti az oly — állam és társadalom érdekében álló — tisztségeket, melyekre máskülönben hivatalokat kellene szervezni s ez, az adózók terheit növelné. Továbbá tekintélyénél, va-

¹ Dr. Czettler i. m. 243—244. oldal.

gyonánál és politikai súlyánál fogva, legalkalmasabb a mezőgazdaság érdekeinek védelmére, ugy a parlamentben, mint a különböző társadalmi és gazdasági egyesületekben. A mezőgazdaságban a kis- és nagygazdák egymásra vannak utalva, de ezt az egymásra utaltságot nem könnyen bonyolíthatják le, szükség van egy összekötő kapocsra s ez a *középbirtokososztály*, melynek fontosabb hivatása még, a falusi társadalom vezetése és irányítása.

A földmivelésből élő társadalmi osztályoknak, legkiválóbb egyensúlyozója a *kisbirtokos* osztály, melynek kiválóbb erényeiül a következő tulajdonságai szolgálnak: Kedvező születési arányszámánál fogva, a nemzet fenntartó eleme, melyből felujtódik az elpettyhüdt városi lakosság; a hadsereg harc-képessé válik.

Erkölcsei szempontból: egészséges konzervatívizmus jellemzi; tekintélyszerető, becsületes, igénye végtelenül csekély, takarékos, szinte a fősვნისségig. Ez osztálynak fenntartása katonai és politikai szempontból fölötte fontos.

A *törpebirtokos* osztálynak is megvan az összeköttető kapocs szerepe, a mezőgazdasági proletáriátussal szemben. Feladata lehet sarkallni őket, hogy törekvés és igyekezet által juthassanak az önálló kiségek sorába.

Helyzetét azonban általánosságban kedvezőtlennek lehet mondani, mert munkaerejét birtokán kívül is kénytelen lévén felhasználni, mint arató ré-

szes, vagy ha a terméskilátások kedvezőtlenek, a városi ipari munkában; ezáltal gazdaságát elhanyagolja, sokszor végleg le is telepedik a városban. Sőt, mint városi ipari munkás, szociálistikus világnézetet, szervezkedési öntudatot sajátít el! Így, ez az átmenetiség kárára van a mezőgazdaságnak, mert munkaerőt von el a nagy és kisbirtoktól egyaránt.

A törpebirtokostól kevésbé, legfennebb csak annyiban különbözik a *gazdasági munkások* osztálya, hogy felső rétegének egy kis háza van, de ha ez nincs is, feles vagy részes művelés által a mezőgazdasághoz tartozónak érzi magát.¹

Mezőgazdasági szociálpolitika csak a *kis és törpebirtokos osztállyal foglalkozik*, mert az individuális alapon szerzett, nagy és középbirtok tulajdonosai, nem törnek maguk felett állami és társadalmi gyámkodást még oly mértékben sem, a mint erre a kis- és törpebirtokos osztály érdekében szükség volna.²

Kérdésbe tehető, hogy a mezőgazdaság intenzív fejlesztése érdekében állónak tartható-e valamelyik gazdasági osztály kiküszöbölése? E kérdés tisztázásánál azt kell megvizsgálni, hogy melyik osztály fontosabb: a családi kis üzem vagy a tőkés nagy üzem? Ha a vizsgálat arra az eredményre jut, hogy mindkettőnek fenntartása közérdekű, ak-

¹ Dr. Czettler i. m. 245—248. oldal.

² Czettler i. m. 250. oldal.

kor — még ellentétek esetén is — fenn kell tartani mindkettőt. E kérdés megoldása pedig nem az intenzív vagy extenzív gazdálkodáson dől el, hanem visszanyúlik a mezőgazdaság két sarkpontjához a „népszaporodáshoz“ és „népellemezéshez.“

Népszaporaság szempontjából a *kis üzem* kiváló értékű a már előbb említett okon kívül még azért is, hogy a fejlődő ipar számára, ép úgy, mint a mezőgazdasági nagy üzem számára, új munkaerőket nyújt.

A népszaporaság mellett ép oly fontos tényező a *nép élelmezés*, melyet a *nagybirtok* tud megoldani, nem csupán üzemtechnikájának feltétlen tökéletesebb volta által, hanem azért is, hogy nagyobb többletet tud piacra bocsátani. A kis üzem a folyton szaporodó népességével nem fog tudni megfelelni a népélelmezés feladatának, ezért a nagyüzem kiküszöbölése halálát jelentené az ipari civilizációnak!

Az eredmény tehát az, hogy a kisüzem és a nagyüzem, közgazdaság szempontjából, egyformán fontos.¹

E kérdést, *társadalmi* oldaláról vizsgálva meg, azt láthatjuk, hogy a nagybirtok nemcsak terményfölösleggel rendelkezik, hanem jelentékeny földfölösleggel is. Míg a kisüzemnek minden talpalatnyi földjére szüksége van s ebből kísérletezésekre nem használhat, a nagybirtok a maga földfölöslegéből

¹ Czettler i. m. 252—246. oldal.

fordíthat, a mezőgazdasági haladást előmozdító kísérletezésekre; melyeket aztán, a nagybirtok iskolák-, szaklapok-, gazdakörök által, a kispazdák között elterjeszt.

Termelés tekintetében is kölcsönösség van a kis- és nagyüzem közt. A nagyüzem termeli a gabonát, burgonyát, tengerit, cukorrépat; ellátja vetőmagokkal, apaállatokkal, tenyészűszökkel a kisüzemet. A kisüzem főzelékféléket, gyümölcsöt termel, haszonállatot és baromfit tenyészt, hizlani való szarvasmarhát, igásmarhát szállít. Szóval, nem hogy verseny volna közöttük, hanem határozottan munka felosztás van.¹

Vámkérdésben a vámpolitika miatt, ellentétet gondolnak, a két gazdasági osztály között, holott midőn a nagybirtok üzemének jövedelmezőségét védi, ezzel akaratlanul is, a kisbirtok jövedelmezőségét is biztosítja. Persze, kis üzemtől függ, hogy mennyire tudja ez előnyt a maga részére felhasználni az által, hogy termel piaci eladásra! A nagybirtok, ez ugyszólván ingyen adott előnyért, semmi ellenszolgáltatást vagy járadékot nem követel a kisbirtoktól.

A nagyüzem előnyét, a kispazda osztályra nézve, még az mutatja, hogy ez családjának feleszamu tagjait, mint munkaerőt vagy mint cselédekot a nagybirtokba beállithatja, hol a szolgálat

¹ Czettler i. m. 257. oldal,

ideje alatt, takarékoszággal sokszor annyit gyűjt, hogy egy kis gazdaságot vásárolhat magának.¹

A nagy- és kisüzem egymásra utaltságát *közszempontból* vizsgálva is, megállanak, az előbb elmondottak. *Az állam létalapja, a kispazdaosztály romlatlan ereje.* A nagybirtokososztály, a gazdasági teendőkön kívül, sok ingyenes, tiszteletbeli és reprezentatív munkát teljesít az államnak.

E szoros kapcsolatból kifolyólag, önként következik, hogy bármelyik gazdasági osztálynak kiküszöbölése, egyenlő értelmű volna a mezőgazdaságnak létalapjában való megtámadásával. De ilyen irányzat a mezőgazdaságban nincs is, mert az itt felmerülő osztályharcok nem azonos jellegűek az ipari munkások proletárjainak küzdelmeivel. Itt inkább a gazdatársadalmi osztályok között, bizonyos elváltozások, hullámzások mennek végbe, például a középbirtokos osztály feloszlik apróbb területegységekre; ezáltal a középbirtokos osztály, ha esik, de viszont, a kispazda osztály emelkedik.²

Eldöntetlen még az a kérdés maradt, hogy a *törpebirtokosra* és az ez alatt álló *teljesen nincstelen* mezőgazdasági munkás osztályra, van-e szükség? Miután a nagy- és középüzemnek ezek adják a fizikai munkaerőt; a városi ipar számára is ezek termelik a munkaerő felesleget s miután egyetlen társadalmi osztály sem állít annyit utódot és munkáskézfesleget a mezőgazdaság szolgálatába, mint

¹ Czettler i. m. 258. oldal.

² Czettler i. m. 260. oldal.

a törpe birtokososztály, ezeknek fenntartása is mulhatatlanul szükséges.¹

Igy szükséges lévén mindenik gazdatársadalmi osztály fenntartása, a mezőgazd. szoc. politika — mint előbb is jelezte — a kis- és törpebirtokos osztály emelését tartja feladatának. E feladat megoldását úgy gondolja elérhetőnek, hogy anyagi téren való reformok: birtokpolitika, hitelügy, anyagbeszerzés és értékesítés stb. által, egyrészt a középosztály sorába emeli, másrészt a kapitálista vállalkozást lehetővé teszi számukra.

A kiscgazdaosztály felemelésének kérdésénél, a mezőgazd. szoc. politika *célszerűségi* szempontok figyelembevételével, *nem a földosztást vagy parcelálást* — mely kétélű fegyver — tartja a kiscgazdaosztályra nézve legfontosabb feladatnak, hanem az intenzitás előremozdítását. Szóval nem új kiscbirtokos üzemnek megteremtésére van szükség, hanem a meglévőknek minél belterjesebb módon való kihasználására, úgy, hogy a kiscgazda minél több fölösleget vihessen a piacra. Az intenzív gazdálkodás előmozdításának főbb tényezői: a több befektetés, a modernebb eszközökkel, gépekkel való gazdálkodás. Az így termelt fölösleget aztán a *szövetkezetek* által, önmaguk adják át a piaci forgalomnak s így az idegen ingótöke befolyása ki lenne zárva.

A mezőgazd. szoc. politika segítségül veszi a

¹ Czettler i. m. 262—263. oldal.

kiscgazdaosztály felemelésénél az etikai tényezők befolyását is, amennyiben önsegítség, önerejéből való életrekeltés által óhajtja e cél elérését. Csak amennyiben ez nem volna elégséges, veszi igénybe az egyes társadalmi osztályok vagy végső esetben az állam vagy a törvényhozás támogatását.¹

A kiscgazdának, az etikai tényezők közül, kiváló segítségére lehet a *szövetkezetekbe* való tömörülés. Ennek eléréséhez azonban, bizonyos fokú szellemi műveltség szükséges. Ezt az iskolai nevelés mellett, más kulturintézmények által kell fejleszteni, mert ha a kiscgazda megtanulhatja a számolást, könyvvezetést, árakat, csak akkor tud megszabadulni a közvetítőktől. Nem kívánatos a tanulásnak oly mértékű elsajátítása mely „kivetkőztesse a gazdát évezredes tradícióból, a családi összetartozandóság és a szolidaritás elvén felépült világnézetéből, erkölcsi felfogásából,“ mert e változás, bármennyit használna is a kiscgazdának, de árt a nemzetnek.²

Az így megalapozott kiscgazdavédelem nem a középkori állapotok visszaállítása lenne, hanem *demokratikus* haladás!

Azon aktív tényezők közül, melyek a mezőgazd. szoc. politikának segítségére jöhetnek, az államot és a társadalmat együttesen jelöli meg. Mert vannak kérdések melyeket az állam, vannak kérdések, a melyeket a társadalom tud megoldani.

¹ Czettler i. m. 270—275. oldal.

² Czettler i. m. 278—279. oldal.

A magyar mezőgazdasági kérdések kiváló fontosságot és figyelmet érdemelnek. Hazánk kiválólag mezőgazdasági állam. Az ország lakosságának csaknem 70%-a östermeléssel foglalkozik, illetve mezőgazdasági munkából él. A kisbirtokosok és családjainak — valamint a mezőgazdasági munkásságnak — népessége túlhaladja az ipari proletariátus számát. Mégis a szociális kérdéseknél az ipari érdekek és követelések voltak mindezideig előtérbe. A mezőgazdasági kérdés háttérbe szorult. Nálunk tehát szükség van a mezőgazdasági kérdéssel való foglalkozásra azért is, hogy megmutassuk, hogy Magyarország kulturális alapját, igenis mezőgazdasága alkotja.

A mezőgazd. szoc. politikát szükségesnek látják a mezőgazd. társadalmi osztály kialakulása szempontjából. Ugyanis ez nálunk, a jobbágy felszabadítással, nem fejeződött be. Az egész egy kialakulásnak kezdetén áll, melyben a mezőgazd. szoc. politikának jövőre kiható, irányító és vezető szerep jut. A kialakulás folytán várható változások ugyanazok, a melyek fennebb elősoroltattak, azzal a különbséggel, hogy az öntudatos nemzeti jelleg ki kell domborodjék. Ugyszintén e cél elérésére szolgáló eszközök sem különböznek a fennebbiek-től. (Birtokpolitika, szövetkezeti tömörülés, földbérlet-szövetkezetek létesítése, telepítések, parcellázások stb.).

Azok az állami és társadalmi intézmények, melyek a fenti célok elérését munkálják, már a

gyakorlati megismertetés és részletezés körébe tartoznak. Itt legfennebb annyit megemlíthetünk, hogy a mezőgazd. szoc. politika, sulyt helyez, a falusi vezetők szociális nevelésére s ezek között, a pap-ságéra is, kikre, künn az életben, fontos szerep vár, a szociális munkatéren, mely jórészben, erkölcsi probléma is.

2. Radikális irányzat.

Ez irányzat, nemcsak a mezőgazd. társadalmi osztályok helyzetét, egymástól való függését vagy nem függését vizsgálja, hanem a termelés módozatait is. Hazánk a földmívelés terén, a nyugateurópai országokhoz hasonlítva, el van maradva. A nyugati országok szédületes haladását fejlett iparukból származtatják, De ez a közkedveltségnek örvendő felfogás téves. Modern ipart, modern földmívelés nélkül fejleszteni nem lehet! Ha hazánkban is hektáronként, a mostani 11—12 métermázsás termés-hozam felemelkedik 17—19 métermázsára, mire ezt elérnők, aránylag éppen olyan lüktető gazdasági életünk lenne, mint Németországnak, mely 20 esztendő alatt tette meg ezt a haladást.

Magyarország földje — éghajlata változósága mellett is — alkalmas, az intenzív termelés-kultúra fejlesztésére. Mégis a magyar mezőgazdaság 15 év óta alig haladt valamit. Mi ennek az oka? E kérdés megvilágítására akkor kapunk feleletet, ha előbb megvizsgáljuk, hogy milyen vonatkozást állapít meg

a radikálizmus, a mezőgazd. társadalmi osztályok, főleg a nagybirtok és kisbirtok között.

Nagy társadalmi átalakulások előtt mindig fölmerült a mezőgazdasági kérdés. Ilyen gazdasági átalakulás előtt állott, a 20-ik század küszöbén, hazánk is. S mint Európa többi államaiban, itt is küzdelem folyik, két szervezeti típus, a kisbirtok és nagybirtok közt. Ez ellentétes küzdelem, a termelési viszonyokból támadt a két osztály között. Az emelkedő munkabérek és az eső gabonaárak arra készítették a nagybirtokosokat, hogy minél több munkabért takarítsanak meg. E célból megelégedtek csekélyebb jövedelemmel, a termelést redukálták s így kevesebb lett a kiadásuk. Ilyen eljárást folytattak Angolországban s mintegy 10 év óta Németországban. Nálunk ez még nem következett be, de rövid idő kérdése, hogy ez a visszafejlődés, az emelkedő munkabérek folyamányaképpen bekövetkezzék és a nagy- és középbirtok áttérjen, az extenzív gazdálkodásra. Ha még ehhez hozzájárul a gabonaárak esetleges hanyatlása, akkor az következnek be, hogy a nagybirtokos, hanyatló gazdálkodással, azt a földjövedelmet és vezető pozíciót, a melyet ma élvez, tovább fenntartani nem tudja s annál kedvezőtlenebbé válik helyzete, minél inkább megerősödik a modern világ két új hatalma: a *kisbirtokosság* és az *ipari — kereskedelmi* népesség. Ezért igyekeznek a nagybirtokosság olyan szívosan fenntartani, a közös vámterület által, a magas ga-

bonavámokat és utját állani a kisbirtok gazdasági felvirágzásának, valamint a dolgozó polgárság hatalomrajutásának.

A kisbirtokos-osztály tehát ezek nélkül vagy ezek ellenére kell a haladás útjára lépjen és az intenzív földművelést elsajátítsa, mert ezzel a lépéssel együtt alakul ki a demokratikus kisbirtokos ország.¹

Miért van szükség intenzív termelésre, a kisbirtokosság szempontjából? Azért, hogy a termés-hozamok növekedése által, a kisbirtokos anyagi jóléte, teherbírása — mert hiszen az állami terhek súlyosabb felét aránylagosan ő viseli — növekedjék s a fejlődő mezőgazdasággal együtt növekedjék ipar, kereskedelem és társadalmi jólét.

Természeti akadálya nincs annak, hogy hazánkban az intenzív mezőgazdaság kialakulhasson. Így, csak a termelő módszerek elsajátítása válnék szükségessé. Ennek azonban akadályai vannak. Ez akadályok egyike a *nagy- és középbirtokososztály*, kik nem munkájukból, hanem földjük jövedelméből élnek. Ugyanis az intenzív termelés a munkabérekre emelőleg hat. E munkabér-emelkedés hátrányosan hat a munkáltató nagy- és középbirtokra, de előnyösen a dolgozó rétegekre, a mezőgazdasági munkásosztályra, sőt a kisbirtokososztályra is.²

Az új termelőmódok megismeréséhez kétféle úton juthatna el a kisgazda. Vagy ellesné az ezt

¹ Dániel. Több termelés. 51—56. oldal.

² Dániel. I. m. 57—58. oldal.

alkalmazó nagybirtokostól vagy megtanulná, valami vándortanítótól. A mostani mezőgazdasági művelésmód és állami berendezés mellett, egyikre sincs alkalma. A nagybirtokosok, kevés kivétellel, nem alkalmazzák. A nép mezőgazdasági oktatását a nagy- és középbirtokosság irányítja, melynek nem érdeke, hogy a nép, az új termelési módokat megismerje.

A megoldás csak úgy volna lehetséges, ha az állam és a társadalom szükségét érezné, hogy demokratikus mezőgazdasági politikára térjen át. Nálunk állam és társadalom egyaránt messze áll ettől, mert arisztokratikus agrárszervezetre van berendezve. Azonban vigasztaló jelenségképpen említi, hogy nem volt ez másképpen a tengerentúli országokban és nincs másképpen ez Európa többi országaiban. De ezzel szemben vannak országok, a tengeren túl- és innen, melyek mezőgazdaságában, a 20-ik század elején irányváltoztatás történt, éppen a mezőgazdasági technika fejlettsége folytán. Például Uj-Zéland szakított minden nagybirtok védő hatalmi politikával s ezek földarabolását előmozdította azáltal, hogy progresszív természetű adót vetett ki s ennek hatása alatt, a nagybirtok kénytelen volt, földjét olcsón párcellázni kisgazdák számára. Az amerikai „Egyesült államok” még nem jutott el törvényhozásilag eddig, de a társadalomban terjednek az agrárreform törekvések. Az industrializmussal szemben a jelszó: „Több farmert és kevesebb ipari munkást.”

Az európai államok közül, Angolország, Uj-Zélandhoz hasonlóan, szakított a nagybirtokkal, igaz, hogy még csak elvben, illetve papíron, mert a végrehajtás, a nagybirtokosok hatalmi befolyása miatt, késedelmet szenved.

Dánia, Németalföld, Belgium és Svájc nem a nagybirtok, hanem a kisgazdaságok fejlesztése által igyekeznek, mezőgazdaságaik emelésére.

Németország és Franciaország még tartja a nagybirtok védő irányzatot, ellenben Románia és Oroszország, az újabb időben párcelláz és telepít. Romániában a kényszerkörülmények hatása alatt, félmillió hektár egyházjavat és hitbizományt osztanak fel, kisbirtokosok között, hogy az állam anyagi helyzetén, a kisgazdaságok adózóképessége által, segítsenek.¹

A mi buzatermelési átlagunk, egy hektár földön 11·7 métermázsa. Oroszországban és Romániában 8—9 métermázsa. Nálunk tehát a mezőgazdaság fejlettebb, mint a szomszédos keleti országokban, de fejletlenebb, mint Németországban, hol 19 métermázsa az átlagos termés.

Abban a változásban, mely nálunk a közeljövőben politikai és társadalmi életben be kell, hogy következzen, nem lehet más elsőrendű feladat mint a „mezőgazdasági reform.” E nélkül sem ipart fejleszteni, sem munkás jóllétet biztosítani, sem vásárlóerős fogyasztó közönséget teremteni nem lehet.

¹ Dániel, Többtermelés. 57—61. és 70—78. oldal.

A radikális irányzat vizsgálja azt a kérdést, hogy minő szerepet tölt be a *kisgazdaosztály* a mezőgazdasági termelésben?

Mindamellett, hogy hazánk nagybirtokos ország és az ország területének csaknem $\frac{3}{5}$ része a nagy- és középbirtokosoké, az ország mezőgazdasági termelésének oroszánrészt, már ma is a kisgazdaság szolgáltatja, mert míg azokban erdő, legelő és parlagon hagyott rész foglalja el a földterület bizonyos hányadát, addig a kisgazdaságok tulnyomó része szántóföld, rét, kert, szőlő stb. úgy, hogy a mezőgazdasági növénytermelés $\frac{3}{5}$ része kisemberek gazdaságából kerül ki, ugyszintén az állattenyésztés termékeinek $\frac{2}{3}$ -ad része. Sőt azt állítják a radikálisok, hogy ha a nagybirtok megmaradna tovább is az extenzív termelés mellett és a meglevő kisbirtok áttérne az intenzív termelésre, ez maga elég volna ahhoz, hogy a drágaság megszűnjön, az ipar fellendüljön, a munkabér emelkedjék. A kisgazdaságokból kikerülő gabonatömegek nagymértékben lerontanák a gabonavámok áremelő hatását is. Ezért a nagybirtokosságnak érdeke, hogy a kisgazdaságokban az intenzív gazdálkodás ne alakulhasson ki.¹

A mezőgazdaságban a kisüzem, termelés tekintetében, általánosságban, nem alsóbbrendű, nem rosszabb, a nagy üzemnél. Az okszerű termelés-módokat a kisgazdák is elsajátíthatják, a mint ezt,

¹ Dániel i. m. 79--82. oldal.

a Dánia és belgiumi kisgazdák megmutatták, kik hektáronként 20—25 métermázsa gabonát termelnek.

Lelkiismeretes oktatással a mi kisgazdáink is könnyűszerrel volnának oda nevelhetők, hogy 15—16 mázsaig és azon túl is felvinnék. A kisüzem előnye abban is nyilvánul, hogy a föld művelője, miután saját magának dolgozik, jobb és lelkiismeretesebb munkát végez, mint a bérmunkás vagy cseléd. Továbbá minden arra alkalmas területet megművel, míg a nagybirtok sokat parlagon hevertet vagy elégtelenül használ ki. Azokat a technikai eszközöket, melyek az intenzív gazdálkodáshoz szükségesek, a kisgazdák is megszerezhetik *szövetkezés útján.*

A magyar földművest általánosságban a hagyományos (tradicionális) gazdálkodási mód jellemzi. Ebből a megszokottságból nehéz őket kimozdítani, de nem lehetetlen. Itt a radikálizmus, a természeti viszonyok kényszerítő hatásain kívül, a *racionálizmusnak* bizonyos befolyásoló szerepet juttat s arra a következtetésre jut, hogy azok a népek, illetve nemzetek, melyeknek vallásos életében, fontos szerep jut az értelemnek, az önálló gondolkodásnak, tehát nem a dogmákból és hagyományokból táplálkozik, azok a mezőgazdaság terén is gyorsabban haladnak s vezető szerepet visznek. E tekintetben igen értékes elem, minden országban, a *protestáns vallású nép.* Németbirodalomban is, az északi pro-

testáns vidékek vezettek, a földművelés nagyszerű fellendülésében. Sajnos, nálunk kevesebb arányszámban vannak, de azért elegendő ahhoz, hogy a gazdasági előhaladás terén, az *erjesztő kovász* szerepét betöltsék.

A fennebb elmondottakból láthatjuk, hogy a radikálizmus, a nagybirtokot a kisközgazda haladása akadályozójának tartja. A nehézményeket még a következőkkel szaporítja.

A magas gabonaárak a nagybirtoknak kedveznek és ezt erősítik. Az államadó- és birtokpolitikai törvényei is mind a nagybirtoknak kedveznek és ezt erősítik. A kisbirtok expanzíve nem terjeszkedhetik, mert a nagybirtok miatt, nem juthat földhöz; ez meg nem ad el, vagy ha igen, drágán adja.

Kétségbe vonja az agráriusoknak amaz állítását, hogy a magas gabonaár, a kisközgazdának is érdekében állana, mert ha ez igaz volna, akkor 1907. óta a kisközgazdaság feltűnő virágzását kellene észlelnünk. Ez pedig nem következett be, mert a magas vámjövödelemből befolyó *milliók* kihatottak a föld árára, melyet nagymértékben fölemelt és így előmozdította a kisbirtok eladósodását. Hogy a növekedett állami terhek mellett, nem mondott teljes csődöt a kisközgazda teherbíróképessége, annak tulajdonítják, hogy két, nem nagyon igényes növényben, a kukurica és burgonyában, mely a népnek főtápláléka, több termelés volt.

Észrevételek a gazdasági irányzatokra.

Lelteljesebb elismerés hangján szólhatok általánosságban, az „agrár” irányzat ama nemes törekvéséről, melyel, a *maga álláspontjából* nézve a mezőgazdasági szociális kérdést, ennek megoldására és fejlesztésére vonatkozóan, annyi jóakarattal, törekszik. Meg vagyok győződve, hogy minden tagja, azzal a nemes jóindulattal munkálkodik, melyet e kérdés fejlesztése, megoldása s Magyarország mezőgazdasági népe megérdemel. Mindazáltal ez nem zárja ki azt, hogy lehetnek más irányzatok vagy egyes egyének, kik a kérdésnek más szempontok alapján való megvizsgálását, tartják szükségesnek, mint például az agráriusok. Éppen azért nem lehet a kérdést úgy kezelni, hogy csak egyik fél fejtegetéseire mondjuk rá az „ament.” Minden ügyet, minden dolgot, az ellentétes kérdések megvitatása — minél többféle irányból — tartanak felszinen és visznek előre. Stagnálás, már veszélyt jelent. Azt mondják maga a *halál*. Én igen nagy figyelemmel és érdeklődéssel olvasom azt a párbajszerű viadalt, mely a két tábor törekvése között (agrár és radikális) folyik.